

บทที่ 3
หลักคำสอน
ทางพระพุทธศาสนา

บทที่ 3

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

แนวคิด

1. ภาพรวมของหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎก ประกอบด้วยหลักคำสอนจำนวน 84,000 พระธรรมขันธ์
2. นิพพาน เป็นหลักคำสอนสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา นิพพาน หมายถึงความดับกิเลส มี 2 อย่างคือ สอฺปาติเสสนิพพาน คือดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์ และอนุสอฺปาติเสสนิพพาน ดับกิเลสพร้อมทั้งดับเบญจขันธ์
3. อริยสัจ 4 คือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
4. ความไม่ประมาท คือการไม่อยู่ปราศจากสติ หลักธรรมทุกข้อรวมลงในความไม่ประมาท เหมือนรอยเท้าของสัตว์ทุกประเภท รวมลงในรอยเท้าช้าง
5. ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส เป็นหลักคำสอนที่เป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา
6. มรรคมมีองค์ 8 คือหนทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ
7. ไตรสิกขา คือหลักการฝึกอบรม 3 ประการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา
8. ปฏิจจสมุปบาท คือสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการอิงอาศัยกันและกัน มี 12 ประการ มีอวิชชา เป็นต้น

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายภาพรวมของหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกได้
2. อธิบายและสรุปสาระสำคัญของหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาได้

พระพุทธรูปมีค่าสอนถึง 84,000 พระธรรมชั้นนี้ นับว่ามีค่าสอนที่มากมาย ที่ได้รวบรวมมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ปัจจุบันชาวพุทธเอง แม้จะเป็นชาวพุทธที่ดีก็มีจำนวนไม่มากนักที่ศึกษาคำสอนในพระไตรปิฎก อันเป็นพระคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามแม้คำสอนจะมากมายเพียงใดหากเราอยากจะรักษาพระพุทธรูปให้ยาวนาน จำเป็นที่พุทธศาสนิกชนต้องศึกษาความรู้อันทรงคุณค่าเหล่านี้ตามกำลังสติปัญญา

ในบทนี้เองได้ชี้ให้เห็นภาพรวมของคำสอนเหล่านี้ ทั้งยังนำหลักคำสอนสำคัญมาสรุปให้ฟังพอให้เกิดความเข้าใจเพื่อนำไปปฏิบัติ อีกทั้งผู้ที่มีใจอยากจะศึกษาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปก็สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป เพื่อจะได้นำมาสอนตนเองและเป็นแสงสว่างให้แก่ชาวโลกสืบไป

3.1 ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎก

ภาพรวมพระไตรปิฎก 84,000 พระธรรมชั้นนี้ โดยพระภิกษุภิกษุณี (เผด็จ ทตตชีโว)

พระเดชพระคุณพระภิกษุภิกษุณี รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ได้ให้ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกไว้อย่างชัดเจนดังภาพที่แสดงไว้นี้ จะเห็นว่าหลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติบรรลุ “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของมวลมนุษยและสรรพสัตว์ทั้งหลาย

สำหรับหลักธรรมต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกอันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อไปสู่นิพพานนั้น เป็นหลักธรรมที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทุกหมวด ไม่มีความขัดแย้งกัน สามารถย่อได้และขยายได้ หากย่อจนถึงที่สุดก็จะเหลือเพียงข้อเดียวคือ “ความไม่ประมาท” หากขยายความแล้วก็จะได้มากถึง “84,000 ข้อ หรือพระธรรมชั้นนี้” แบ่งเป็นพระวินัย 21,000 ข้อ พระสูตร 21,000 ข้อ และพระอภิธรรม 42,000 ข้อ

นอกจากนี้ หลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกอาจแบ่งให้เหลือ 3 ข้อก็ได้คือ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส หลักธรรม 3 ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา หากจะขยายจาก 3 ข้อนี้ให้เป็น 8 ข้อก็ได้เรียกว่า มรรคมืองค์ 8 อันประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ โดยสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในศีลสิกขา และสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดอยู่ในจิตสิกขา หลักธรรมในแต่ละหมวดมีรายละเอียดโดยย่อ ดังต่อไปนี้

3.2 นิพพาน

นิพพาน หมายถึง การดับกิเลสและกองทุกข์ที่ทั้งปวง นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแบ่งนิพพานออกเป็น 2 ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน (ช.อิตติ.อ. (ไทย) 45/ 222/ 304)

1) สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ เป็นผู้มีราคะ โทสะ และโมหะสูญสิ้นแล้ว แต่ยังเป็นผู้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ 5 ยังไม่บอบสลาย

พระเดชพระคุณภาวนาวีรียคุณ อธิบายสอุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นพระนิพพานในตัว บางครั้งก็เรียกว่า นิพพานเป็น หมายความว่า ในขณะที่อาสวกิเลสสูญสิ้นไปหมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีอินทรีย์ 5 ยังมีธรรมกายปรากฏอยู่ในตัว ทำให้รู้สึกเป็นสุขเหมือนอยู่ในอายตนนิพพานอย่างแท้จริง เพียงแต่ยังอาศัยกายมนุษย์อยู่เท่านั้น (ทตตชีโว ภิกขุ, 2537 :146)

2) อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ของภิกษุนั้นเป็นสภาพที่กิเลสมีตัณหา เป็นต้น ครอบงำไม่ได้อีก

พระเดชพระคุณภาวนาวีรียคุณ อธิบายอนุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นนิพพานที่อยู่นอกตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานตาย” หมายความว่า เมื่ออินทรีย์ 5 แตกดับสิ้นเชื้อไม่เหลือเศษแล้ว ธรรมกายที่อยู่ในสอุปาทิเสสนิพพานจึงตกศูนย์เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน ณ จุดนี้เองที่เรียกว่า “อายตนนิพพาน” ที่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งจิตปรารถนาจะไปถึง (ที.ม. (ไทย) 14/ 294-295/ 232)

3.3 อริยสัจ 4

อริยสัจมีองค์ประกอบ 4 ประการคือ ทุกข์ คือ ความทุกข์, ทุกขสมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์, ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ทางดับทุกข์

1) **ทุกขอริยสัจ** (ที.ม. (ไทย) 14/ 294-295/ 232)

ทุกขอริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์

ทุกข์ แปลว่า สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่ทนอยู่ไม่ได้เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความ

ดับสลายเนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง

ทุกข์แบ่งออกเป็น 12 ประการคือ ชาตทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสภทุกข์ ปริเทวทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ทุกขทุกข์ อับปิเยหิสัมปโยคทุกข์ ปิเยหิวิปโยคทุกข์ ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ ทุกข์ทั้ง 12 ประการนี้สรุปรวมลงใน “อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์”

- (1) ชาตทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะการเกิด
- (2) ชราทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความแก่
- (3) พยาธิทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความเจ็บป่วย
- (4) มรณทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความตาย
- (5) โสภทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความเศร้าใจ
- (6) ปริเทวทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะตัดอาลัยไม่ขาด
- (7) ทุกขทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความไม่สบายกาย
- (8) โทมนัสทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความไม่สบายใจ
- (9) อุปายาสทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความแค้นใจ
- (10) อับปิเยหิสัมปโยคทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะประสบสิ่งที่เกลียด
- (11) ปิเยหิวิปโยคทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รัก
- (12) ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะผิดหวัง

ทุกข์ทั้ง 12 ประการที่กล่าวมานี้สรุปเหลือประการเดียวคือ “อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์” กล่าวคือ มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ชั้นทั้ง 5 นี้ ยังมีกิเลสอยู่จึงยัง “เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน” อุปาทาน แปลว่า “ถือนั่น” กล่าวคือ การถือนั่นว่าชั้น 5 นี้ “เป็นของเรา” (ม.ม. (ไทย) 19/ 505 /324) จึงทำให้ความทุกข์ทั้ง 12 ประการเกิดขึ้น

หากเราไม่ถือนั่นว่าชั้น 5 ที่ประกอบขึ้นนี้ “เป็นตัวของเรา” แต่คิดว่าเป็นเพียงบ้านเรือนที่เราอาศัยอยู่ชั่วคราวเท่านั้น เมื่อมีเหตุต่าง ๆ เกิดขึ้นกับชั้น 5 นี้ ความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้นกับเรา หรือแม้จะเกิดก็เกิดขึ้นน้อยกว่าเดิม เช่น เมื่อเรามองดูกระจกเห็นหน้าตาเหี่ยวเฉา เราก็จะไม่เป็นทุกข์หากเราคิดว่าร่างกายนี้ไม่ได้เป็นของเรา เราเพียงเข้ามาอาศัยอยู่ชั่วคราวเท่านั้น บ้านคนอื่นจะเก่าผุพังอย่างไรเราก็ไม่ทุกข์ใจเพราะไม่ได้เป็นของเรา ฉะนั้น ชั้น 5 ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ธรรมดาสามัญภรรยาที่หย่าขาดกันแล้วยอมไม่เดือดร้อนใจเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งไปแต่งงานใหม่ เพราะต่างคนก็คิดว่าอีกฝ่ายหนึ่ง “ไม่ได้เป็นของเรา” แล้ว ดังนั้น สาเหตุแห่งความทุกข์ในเบื้องต้น คือ อุปาทานนั่นเอง ส่วนเหตุแห่งอุปาทาน คือ ตัณหาซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

2) ทุกขสมุทัยอริยสัจ (ที.ม. (ไทย) 22/-/ 77)

ทุกขสมุทัยอริยสัจ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐในเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ในที่นี้ คือ “ตัณหา” ซึ่งแปลว่า ความทะยานอยาก (ม.อ.อ. (ไทย) 22/ -/ 227)

ตัณหาเป็นสาเหตุให้เกิดอุปาทาน คือความยึดมั่นในขั้น 5 คือยึดมั่นว่าขั้น 5 นี้เป็นของเราและต้องการให้มันเป็นอย่างที่เราต้องการ เมื่อมันไม่เป็นอย่างใจจึงทำให้เกิดความทุกข์ตามมา

(1) ประเภทของตัณหา

ตัณหาแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

กามตัณหา แปลว่า ความอยากในกาม (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) นั่นคือ กามคุณ 5 อันเป็นความอยากของมนุษย์และสัตว์ที่อยู่กามภพ ได้แก่ ความอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ เช่น อยากได้แฟนสวย ๆ หล่อ ๆ อยากฟังเพลงเพราะ ๆ อยากได้ยินแต่เสียงหวาน ๆ อยากดมกลิ่นหอม ๆ อยากรับประทานอาหารที่อร่อยถูกปากถูกใจ อยากได้บ้านที่สะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกครบครัน เป็นต้น

ภวตัณหา คำว่า ภว มาจาก ภู ธาตุ ในภาษาบาลี แปลว่า ความมี ความเป็น (โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2545 : 117)

ภวตัณหา จึงแปลว่า ความอยากในความมี ความเป็น หมายถึง อยากให้สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ นั้นคงอยู่ตลอดไป ภวตัณหาเกิดสืบต่อมาจากกามตัณหา คือ กามตัณหาเป็นความอยากได้สิ่งต่าง ๆ เช่น อยากได้ลูก อยากได้รถ อยากได้บ้าน ฯลฯ เมื่อได้มาแล้วเมื่อมีแล้วก็จะเกิดภวตัณหา คือ อยากให้สิ่งที่มีอยู่นั้นคงอยู่ตลอดไป

ภวตัณหา แปลอีกนัยหนึ่งว่า ความอยากในภพ (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) หลวงปู่วัดปากน้ำ อธิบายไว้ว่าภพในที่นี้หมายถึง “รูปภพ” อันเป็นที่อยู่ของรูปพรหม 16 ชั้น รูปพรหมทั้งหลายนั้นมีความอยากในรูปฌาน มีความยินดีในรูปฌานในระดับต่าง ๆ ที่ตนได้ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน เพราะเมื่อได้รูปฌานเหล่านี้แล้วเป็นสุขสบายยิ่งกว่าความสุขในกามภพมากนัก จึงจึงจดจ่ออยู่กับฌานนั้น ๆ อย่างเหนียวแน่นยิ่งกว่าติดในกามอีก

วิภวตัณหา แปลว่า ความอยากในความไม่มีความไม่ เป็น หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เราไม่ปรารถนาจะมีจะเป็น ก็อยากให้เราหรือคนที่เรารักไม่มีหรือไม่เป็นสิ่งนั้น เช่น อยากที่จะไม่เป็นโรคเอดส์ อยากที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นต้น

วิภวตัณหา แปลอีกนัยหนึ่งว่า ความอยากในวิภพ (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) หลวงปู่วัดปากน้ำ อธิบายไว้ว่า วิภพในที่นี้หมายถึง “อรูปภพ” อันเป็นที่อยู่ของอรูปพรหม 4 ชั้น อรูปพรหมทั้งหลายนั้นมีความอยากในอรูปฌาน มีความยินดีในอรูปฌานในระดับต่าง ๆ ที่ตนได้เช่นเดียวกับรูปพรหม แต่ความสุขในอรูปฌานมีความละเอียดประณีตมากกว่ารูปฌานมาก เหล่ารูปพรหมและอรูปพรหมทั้งหลายต่างคิดว่าตนพ้นทุกข์แล้ว และเข้าใจผิดว่าพรหมสถานนั้นคืออายตนะนิพพาน ทำให้ติดอยู่แค่นั้นไม่ไปสูงกว่านั้น

(2) ความสัมพันธ์ของกิเลสอื่นกับตัณหา

ตัณหาเป็นกิเลสตระกูลโลกะ “โลกะนั้นเรียกว่า “ตัณหา” ด้วยอำนาจความอยาก เรียกว่า “ราคะ” ด้วยอำนาจความยินดี เรียกว่า “นันทิ” ด้วยอำนาจความเพติดเพลิน” ส่วนอวิชชาหรือโมหะ

คือความไม่รู้หรือความหลงนั้นเป็นรากเหง้าของตัณหา

สำหรับโทสะเป็นกิเลสที่เกิดจากตัณหา เช่น อยากได้แล้วไม่ได้ตั้งใจหวังก็จะเกิดโทสะ เกิดความหงุดหงิดรำคาญใจขึ้นมา หรืออยากให้แฟนของเรารักเราคนเดียว อยากให้เขาอยู่กับเราตลอดไป แต่ยามใดก็ตามที่ทราบว่าเป็นใจให้คนอื่น ยามนั้นโทสะจะแสดงผลทันที และจะเกิดโทษต่าง ๆ ตามมามากมาย บ่อยครั้งที่ถึงขนาดฆ่ากันตาย ทั้งฆ่าแฟน ฆ่าใครต่อใครรวมทั้งฆ่าตัวตายเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจ นี่คือตัวอย่างของโทสะที่เกิดจากตัณหา

(3) ธรรมชาติของตัณหา

ตัณหาทำให้มนุษย์ทั้งหลายไม่รู้จักคำว่าพอ พยายามแสวงหากามสุขมาบำรุงบำเรอตนเรื่อยไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภูเขาทองคำล้วน มีสีสุกปลั่ง ถึงสองเท่า ก็ยังไม่พอแก่บุคคลคนหนึ่ง” (ส.ส. (ไทย) 25/ 477/ 53) ตัณหาจึงเปรียบเสมือนทะเลเพราะให้เต็มได้ยาก

เรามักถูกสอนให้มองด้านดีว่า แก้วน้ำที่มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วนั้น มีน้ำเหลือตั้งครึ่งแก้ว มากกว่าที่มองว่าน้ำหายไปครึ่งแก้ว แต่จะมองด้านไหนก็ตาม ก็ทำให้เราคิดว่า แก้วยังขาด พร่อง ยังต้องการน้ำมาเติมให้เต็ม

ตลอดชีวิตที่ผ่านมา เราจะรู้สึกได้ว่า เรายังมีไม่พอ ต้องมีนั้น มีนี้เสียก่อน แล้วเราจะอึดจะเต็ม สิ่งหนึ่งที่เราไม่เคยถูกสอนก็คือ ไม่ว่าเราจะพัฒนาความสามารถในการหาเงิน หาของ หาความรักได้มากสักเท่าไรก็ตาม น้ำในแก้วไม่มีวันเต็ม เพราะความอยากในใจเราไม่เคยหยุด แก้วของเราจะโตขึ้นเรื่อย ๆ ไม่เคยพอ (ฐิตินารณ ญ พัทลุง, 2530 : 78-79)

3) ทุกขนิโรธอริยสัง

ทุกขนิโรธอริยสัง คือ “ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือแห่งตัณหา” (ส.ม. (ไทย) 31/ 1665/ 421)

คำว่า นิโรธ แปลว่า ดับ ทุกขนิโรธอริยสัง จึงมีความหมายว่า “ความจริงอันประเสริฐเรื่องการดับทุกข์”

นิโรธเป็นไวยากรณ์¹ ของ “พระนิพพาน” กล่าวคือ เป็นคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน ดังอรรถกถาที่ว่า “อเสสวราคานิโรโธ ความดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ เป็นต้น ทั้งหมดเป็นไวยากรณ์ของพระนิพพาน ตัณหามาถึงพระนิพพานย่อมคลาย ดับไม่เหลือ พระนิพพานจึงเรียกว่า ความดับ ด้วยคลายไม่เหลือแห่งตัณหา นั้น อนึ่ง ตัณหามาถึงพระนิพพาน ย่อมละ สละคืน ปล่อย ไม่ติด พระนิพพานจึงเรียกว่า เป็นที่ละ สละ ปล่อย ไม่ติด แท้จริง พระนิพพานก็มีอย่างเดียวกันเท่านั้นแต่ชื่อของพระนิพพานนั้นมีมาก...” (ที.ม.อ. (ไทย) 14/-/357-359)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแบ่งนิพพานออกเป็น 2 ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน (ขุ.อิติ. (ไทย) 45/ -/ 304)

¹ไวยากรณ์ แปลว่า คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันมาก เช่น มนุษย์กับคน บ้านกับเรือน รอกับคอย ป่ากับดง

(1) **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เป็นผู้มิราคะ โทสะ และโมหะสูญสิ้นแล้ว แต่ยังเป็นผู้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ 5 ยังไม่บอบสลาย

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ อธิบายสอุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นพระนิพพานในตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานเป็น” หมายความว่า ในขณะที่อาสวะกิเลสสูญสิ้นไปหมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีอินทรีย์ 5 อยู่ มีธรรมกายปรากฏอยู่ในตัว ทำให้รู้สึกเป็นสุขเหมือนอยู่ในอายตตนิพพานอย่างแท้จริง เพียงแต่ยังอาศัยกายมนุษย์อยู่เท่านั้น (พระภิกษุญาณวชิรญาณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2537 : 146)

(2) **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ของภิกษุนั้นเป็นสภาพที่กิเลสมีต้นเหตุ เป็นต้นครอบงำไม่ได้อีก

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ อธิบายอนุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นนิพพานที่อยู่ นอกตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานตาย” หมายความว่า เมื่ออินทรีย์ 5 แยกดับสิ้นเชื้อไม่เหลือเศษแล้ว ธรรมกายที่อยู่ในสอุปาทิเสสนิพพานจึงตกศูนย์เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน ณ จุดนี้เองที่เรียกว่า “อายตตนิพพาน” ที่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งจิตปรารถนาจะไปถึง (พระภิกษุญาณวชิรญาณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2537 : 146)

4) **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**

คำว่า ปฏิปทา แปลว่า ทางดำเนิน ความประพฤติ หรือข้อปฏิบัติ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ จึงแปลได้ว่า “ข้อปฏิบัติอันประเสริฐให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์” นั่นคือ “อริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ”(อภ.วิ. (ไทย) 77/ 162/ 290)

คำว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ “ทางสายกลาง” เป็นทางที่ไม่เข้าใกล้ปฏิปทา 2 อย่างซึ่งไม่ใช่ทางตรัสรู้คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค

กามสุขัลลิกานุโยค หมายถึง การประพฤติดตนให้พัวพันด้วยกามสุข เช่น ปุณฺณชนทั่ว ๆ ไป

อัตตกิลมณานุโยค หมายถึง การทรมานตนเพื่อหวังเผากิเลสของนักบวชบางลัทธิ เช่น การอดอาหาร การนอนบนหนาม การกลั่นลมหายใจ การไม่นุ่งห่มผ้า เป็นต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “...ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้นนั่น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน” (วิ.ม. (ไทย) 6/ 13/ 44)

3.4 ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่เลินเล่อ ไม่พั้ง ไม่เปลอ มีสติเสมอ ส่วนความประมาทคือ การขาดสติ ความพลั้งเปลอ ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมใหญ่ซึ่งรวมธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกไว้ในข้อนี้เพียงข้อเดียว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปทสูตรว่า “รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย... ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ารอยเท้าสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8” (ส.ม. (ไทย) 30/ -/ 253)

ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระองค์ก็ได้ตรัสพระปัจฉิมวาจาไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” (ที.ม. (ไทย) 13/ 143/ 322) พระดำรัสนี้ถือว่าเป็นการสรุปหลักธรรมทั้งหมดที่พระองค์ตรัสสอนมาตลอด 45 พรรษาให้เหลือเพียงข้อเดียวคือ ความไม่ประมาทเท่านั้น

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) อธิบายขยายความเรื่องความไม่ประมาทไว้ในกัณฑ์ที่ว่าด้วยเรื่องปัจฉิมวาจาว่า

“ความประมาท คือ เปลอไป ความไม่ประมาท คือ ความไม่เปลอ ไม่เปลอละใจจดใจจ่อทีเดียว ท่านจึงได้อุปมาไว้ ไม่ประมาท ไม่เปลอในความเสื่อมไปในปัจฉิมวาจา นึกถึงความเสื่อมอยู่เสมอ นึกหนักเข้า ๆ แล้วใจหาย นี่เรามาคนเดียวหรือ นี่เราก็ตายคนเดียว บุรพชน ต้นตระกูลของเราไปไหนหมด ตายหมด เราละก็ตายแบบเดียวกัน ตกใจละคราวนี้ ทำชั่วก็เลิกละทันที รีบทำความดีโดยกะทันหันทีเดียว เพราะไปเห็นไอ้ความเสื่อมเข้า ถ้าไม่เห็นความเสื่อมละก็ กล้าหาญนักทำชั่วก็ได้ ต่ำว่าผู้หลักผู้ใหญ่ได้ตามชอบใจ” (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร, 2539) : 199)

3.5 ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส

หลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกนอกจากจะรวมลงในความไม่ประมาทเพียงข้อเดียวแล้วยังสามารถขยายออกเป็น 3 ข้อได้ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปทานสูตรเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

- 1) การไม่ทำบาปทั้งสิ้น (ละชั่ว)
- 2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม (ทำดี)
- 3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ทำใจให้ผ่องใส)

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย) 13/ 54/ 55)

1) การไม่ทำบาปทั้งสิ้น มาจากภาษาบาลีว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ หมายถึง ไม่ทำชั่วด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ สพฺพปาปสฺส อกรณํนี้ครอบคลุมพระวินัยปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขา ก็จะตรงกับ “ศีลสิกขา”

2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม มาจากภาษาบาลีว่า กุสลสสุปสมปทา หมายถึง ทำความดีให้มีขึ้นด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ กุสลสสุปสมปทา นี้ครอบคลุมพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “จิตสิกขา”

3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส มาจากภาษาบาลีว่า สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง ทำจิตใจของตนให้ผ่องใส สจิตตปริโยทปนํ นี้ครอบคลุมพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ ปัญญาสิกขา

3.6 มรรคมืองค์ 8

มรรค แปลว่า ทาง หนทาง มรรคมืองค์ 8 จึงหมายถึง หนทางปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติ 8 ประการ เพื่อให้ถึงความดับทุกข์ นั่นคือการได้บรรลุนิพพานนั่นเอง

มรรคมืองค์ 8 เป็นธรรมข้อหนึ่งในอริยสัจ 4 ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์คือตัณหา) นิโรธ (ความดับทุกข์) และ มรรคคือหนทางดับทุกข์ เมื่อกล่าวถึงมรรคเพียงข้อเดียวแต่ก็มีความหมายเชื่อมโยงไปถึงอริยสัจอีก 3 ข้อที่เหลือด้วย เพราะธรรมทั้ง 4 ข้อมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสมรรคมืองค์ 8 ไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (วิ.ม.(ไทย) 6/13/45) ซึ่งเป็นพระปฐมเทศนาหรือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ พระเดชพระคุณพระภิกษุสงฆ์ ร่องเจ้าอาวาส วัดพระธรรมกาย ได้สรุปมรรคมืองค์ 8 ไว้ด้วยภาษาที่เข้าใจได้ง่ายดังนี้

1) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเข้าใจถูก โดยสามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องว่า อะไรถูก-ผิด อะไรดี-ชั่ว อะไรบุญ-บาป อะไรควร-ไม่ควรทำ

2) สัมมาสังกัปปะ คือ ความคิดถูก โดยเลือกคิดเฉพาะในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

3) สัมมาวาจา คือ การพูดถูก โดยเลือกพูดเฉพาะในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

4) สัมมากัมมันตะ คือ การทำถูก โดยเลือกทำแต่ในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

5) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพถูก โดยเลือกประกอบอาชีพที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

6) สัมมาวายามะ คือ การเพียรพยายามถูก โดยเพียรละเว้นความชั่ว เพียรทำความดี และเพียรกลับใจให้ผ่องใส

7) สัมมาสติ คือ ความระลึกถูก โดยพยายามรักษาใจให้มีความสะอาดบริสุทธิ์ในการคิด พูด และทำอยู่เป็นปกติ

8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งมั่นถูก โดยพยายามประคับประคองในขณะที่ทำภาวนาให้หยุดนิ่ง ณ ศูนย์กลางกายอย่างต่อเนื่องถูกส่วนเป็นปกติ จนกระทั่งเกิดความสว่างขึ้นในใจที่นำไปสู่การเห็นธรรมะที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์อยู่ในตัว (ส.ผ่องสรวดี, 255 : 72)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปริกขารสูตรว่า องค์แห่งมรรค 7 ประการคือตั้งแต่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสติ เป็นองค์ประกอบของสัมมาสมาธิ หรือประชุมลงในสัมมาสมาธิ ดังพระดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

องค์แห่งสมาธิ 7 ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-
วายามะ สัมมาสติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เอกัคคตาจิต (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว หรือการที่จิตเป็นสมาธิ)
ประกอบด้วยองค์ 7 ประการนี้เรียกว่าอริยสมาธิ” (อง.สตตก. (ไทย) 37/ 42/ 110)

พระเดชพระคุณพระราชภาวนาวิสุทธิกษัตริย์ที่เคยกล่าวไว้เช่นกันว่า “มรรคทั้ง 7 ประการจะประชุม
รวมกันลงในสัมมาสมาธินี้” ด้วยเหตุนี้สัมมาสมาธิจึงมีความสำคัญสูงสุดในบรรดามรรคทั้งปวง ทำนองเดียวกับ
กับความไม่ประมาทที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะการที่บุคคลจะเป็นผู้ “ไม่ประมาท” ได้อย่างสมบูรณ์ บุคคล
ผู้นั้นจะต้องมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา การที่บุคคลนั้น ๆ จะมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา เขาจะ
ต้องฝึกสัมมาสมาธิมาอย่างดีแล้ว จนใจของเขาจรดนิ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ตลอดเวลา

3.7 ไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 ประการ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงไตรสิกขาไว้ใน
ภาวสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย... ไตรสิกขาเป็นไฉน ไตรสิกขา คือ

อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา อริปัญญาสิกขา...

เมื่อใด... เธอเป็นผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้วในไตรสิกขานี้ เมื่อนั้นภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ตัดตัณหาขาด
แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบ” (อง.ฉก. (ไทย) 36/ 376/ 831)

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้อธิบายขยายความเรื่องไตรสิกขาไว้ว่ามี 2 ระดับ
คือ ระดับปกติหรือระดับต้น และระดับสูงหรือเกินระดับปกติขึ้นไป

ไตรสิกขาระดับต้นนั้น จะเรียกว่า ศีล จิต (สมาธิ) และปัญญา หรือเรียกว่า ศีลสิกขา จิตสิกขา
(สมาธิสิกขา) และปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับต้นนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ รู้ หมายถึง รู้ว่าไตรสิกขามีอะไร
บ้าง เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้น เมื่อปฏิบัติแล้วก็จะเป็เหตุให้เข้าถึงไตรสิกขาระดับสูงต่อไป

ไตรสิกขาระดับสูงเรียกว่า อริศีล อริจิต และอริปัญญา หรือเรียกว่า อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา และ
อริปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับสูงนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “เห็น” หมายถึง ได้ปฏิบัติสมาธิจนสามารถ
“เห็น” ได้ด้วยตนเองว่าไตรสิกขาในตัวเรามีอะไรบ้าง กล่าวคือ ได้ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ในตัวที่
ละเอียดเป็นชั้น ๆ เข้าไปในันเอง

คำว่า “อริ” ในคำว่า อริศีล เป็นต้น แปลว่า ยิ่ง เกิน หรือล่วง หมายถึง ไตรสิกขาที่ยิ่งกว่าหรือเกิน
กว่าหรือล่วงพ้นจากไตรสิกขาในระดับต้น

พระไตรปิฎกหากนำมาเชื่อมโยงกับไตรสิกขาจะได้ดังนี้คือ

พระวินัยปิฎก คือ ศีลสิกขา

สุตตันตปิฎก คือ จิตสิกขา

พระอภิธรรมปิฎก คือ ปัญญาสิกขา

3.8 ปฏิจจนสมุปบาท

3.8.1 คำแปลและความหมาย

ปฏิจจนสมุปบาท มาจากคำบาลีว่า “ปฏิจจนสมุปบาท” ซึ่งประกอบด้วยคำ “ปฏิจจน” กับคำว่า “สมุปบาท” **ปฏิจจน** แปลว่า อาศัย **สมุปบาท** (แยกเป็น สัม รวบรวม + อุปบาท เกิดขึ้น) แปลว่า การเกิดขึ้นร่วมกัน เมื่อรวมคำทั้ง 2 เข้าด้วยกัน จึงแปลได้ว่า การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน

การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันนี้คือ การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรรณะ

ธรรม 12 ประการนี้ต่างเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเองโดด ๆ ปฏิจจนสมุปบาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ทรงมุ่งหมายที่จะทรงแสดงถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปบาทคืออะไร คือ การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรรณะ” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 2/ 2)

จากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลที่เกิดจากการที่ธรรมทั้งหลายได้อาศัยกันเกิดขึ้น

“โสภกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย”

ในปัจจยสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

“พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อิทปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จงดูดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น ดังพรรณนามาฉะนี้แล เราเรียกว่า ปฏิจจนสมุปบาท” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 61/ 96)

จากพุทธรดำรัสนี้สรุปได้ว่า ปฏิจจนสมุปบาท นี้มีชื่อเรียกอื่น ๆ ได้อีก ดังนี้ คือ

1. ธรรมฐิตตา หรือ ธรรมฐิติ แปลว่า ความดำรงอยู่แห่งธรรม
2. ธรรมนิยามตา หรือ ธรรมนิยาม แปลว่า ความแน่นอนแห่งธรรม ความแน่นอนตามธรรม
3. อิทปปัจจยตา แปลว่า ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
4. ตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง
5. อวิตถตา แปลว่า ความไม่ผิดจากความเป็นเช่นนั้น
6. อนัญญถตา แปลว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น
7. ปัจจยการ แปลว่า อาการแห่งปัจจัย (บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 4)

นอกจากนี้ในกัจจานโคตตสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนก็จางนะ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับ ด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 61/ 96)

จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงสัจธรรม 2 ส่วน ส่วนแรกจัดเป็นสัสสตทิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่ 2 จัดเป็นอจุตทิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ตลอดเวลา ทิวฏฐิทั้ง 2 นี้เป็นมัจฉาทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิด

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้ก็คือ นามรูปนั่นเอง ซึ่งฝ่ายที่เป็นสัสสตทิวฏฐิก็มีความเห็นว่า เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน จึงมีอยู่ตลอดไป ฝ่ายที่เป็นอจุตทิวฏฐิก็มีความเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน จึงถือว่ามิอยู่ตลอดไป ขาดสูญได้ เพื่อให้พ้นจากความเห็นสุดโต่งทั้ง 2 นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมสายกลางให้พิจารณาว่า สิ่งทั้งปวงคือ นามรูปนั้นจะมีหรือไม่มี ขึ้นอยู่ที่ปัจจัยต่าง ๆ เป็นสำคัญ กล่าวคือ หากมีปัจจัยอยู่ สิ่งทั้งปวงก็ยังคงมีอยู่ หากไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งปวงก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้เรียกปฏิจจสมุปปาทว่า มัชฌิมนิมิตตนา คือ ธรรมเทศนาทางสายกลาง(บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 9)

3.8.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปปาท

ปฏิจจสมุปปาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลขึ้น หากแต่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้ว ได้ทรงนำมาประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปัจฉิมสูตรนั้น

นอกจากปฏิจจสมุปปาทจะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติแล้ว ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะถ้าบุคคลรู้และเข้าใจกฎธรรมชาตินี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องจนเกิดปัญญาแจ่ม มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็เท่ากับได้พบทางเดินของชีวิตอันประเสริฐ เห็นธรรมอันประเสริฐ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า

“ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปปาท” (ม.มู. (ไทย) 18/ 346/ 528)

พระพุทธพจน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าปฏิจจสมุปปาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้ถึง นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญดังกล่าวแล้ว ปฏิจจสมุปปาทยังมีสาระที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เห็นได้ยาก สำหรับสรรพสัตว์ที่ยังหนาด้วยกิเลส พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าจะเป็นการเห็นน้อยเปล่า ถ้าจะแสดงหลักธรรมนี้แก่ชาวโลก จึงทรงน้อมพระทัยเพื่อการชวนชวายน้อยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ เพราะทรงดำริว่า

ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ด้วยความตรึกละเอียด รู้ได้แต่บัณฑิต ส่วนหมู่มสัตว์นี้เป็นผู้นิยตพิเลตพิเลตใจในอาลัย ยากที่จะเห็นปฏิจสมุปปาตที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้ และยากที่จะเห็นธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากตัณหา ก็ถ้าเราเพียงแสดงธรรม และคนอื่นไม่รู้ทั่วถึงธรรมของเรา เราก็จะลำบากเหน็ดเหนื่อยเปล่า (ม.มู. (ไทย) 18/ 321/ 420)

พระดำริตามที่กล่าวนี้ บ่งชี้ว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นลึกซึ้งมาก ยากแก่การเข้าใจและรู้ตามจริง ๆ และหากศึกษาพุทธประวัติช่วงตรัสรู้ใหม่ ๆ จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข และพิจารณาทบทวนธรรมะที่ตรัสรู้นั้นเป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงย้ายที่ประทับวนเวียนอยู่บริเวณใกล้กับต้นโพธิ์นั้น ก็เพื่อทบทวนพิจารณาปฏิจสมุปปาตนี้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ได้ตรัสรู้ปฏิจสมุปปาตนี้ เช่นเดียวกัน ในมหาปทานสูตรที่ได้กล่าวถึงประวัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 7 พระองค์ ก็ได้แสดงถึงการตรัสรู้ปฏิจสมุปปาตของพระวิปัสสิพุทธเจ้า (ที.ม. (ไทย) 13/ 42/ 40) และพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นหนทางเก่าแก่และนครเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทรงเคยดำเนินมาแล้ว

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับปฏิจสมุปปาต โดยที่พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นหลักเหตุผลที่เข้าใจง่ายสำหรับท่าน แต่พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสห้ามพระอานนท์ว่า

“เธออย่าพูดอย่างนั้นอานนท์ ปฏิจสมุปปาตนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูก่อนอานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมู่มสัตว์นี้ จึงเกิดเป็นผู้ยุ่งประจุกด้ายของช่างผูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้วย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหม้อมุงกระต่าย และหล้าปล้อง จึงไม่พันอบายทุกติวินิบาต สงสาร” (ที.ม. (ไทย) 13/ 57/ 165)

จากพระพุทธานุชาของพระพุทธองค์และเหตุการณ์ที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ ชี้ให้เห็นว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นธรรมลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษาและทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงควรได้ศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

3.8.3 องค์แห่งปฏิจสมุปปาต

ปฏิจสมุปปาต มีองค์ประกอบซึ่งเป็นหลักการสำคัญทั้งหมด 12 ข้อ แต่ละข้อมีประเด็นควรศึกษาให้ทราบไว้เป็นเบื้องต้น ดังนี้

1. อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้ ตรงข้ามกับวิชชา ความไม่รู้ในที่นี้คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

2. สังขาร หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจที่ประกอบด้วยเจตนาอันแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) แสดงออกทางใจ เรียกว่า จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

ความคิดที่ปรุงแต่งเกิดขึ้นนี้อาจจะมีทั้งที่เป็นส่วนดี เป็นบุญ เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร ส่วนที่ไม่ดี เป็นบาป เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร ความคิดที่ปรุงแต่งจิตอันมั่นคงของผู้ที่ได้บรรลุรูปสมบัติ เรียกว่า อาเนญญาภิสังขาร ซึ่งความคิดที่ปรุงแต่งกายสังขารและวจีสังขาร เป็นปุญญาภิสังขาร และอปุญญาภิสังขาร แต่ในจิตตสังขารเป็นสังขารได้ทั้ง 3 ประการ

3. วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และ สัมผัสทางใจ ตามติดให้เกิดการรับรู้ต่าง ๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

วิญญาณมี 6 ประการ คือ

1. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
2. โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
3. ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
4. ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
5. กายวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
6. มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

ในวงจรปฏิจสงมฺพบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ มีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมและคัมภีร์อรรถกถารุ่นหลัง เช่น วิสุทธิมรรค แบ่งวิญญาณออกเป็น 2 ชนิด คือ วิถีวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปวัตติวิญาณ และวิญญาณอีกชนิดหนึ่ง ทำหน้าที่เชื่อมต่อ ภพ เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ (อภิ.วิ. (ไทย 77/ -/ 487)

4. นามรูป คือ นามธรรม 5 อย่าง ได้แก่

เวทนา (ความเสวยอารมณ์)

สัญญา (ความจำได้หมายรู้)

เจตนา (ความจงใจ)

ผัสสะ (ความกระทบหรือสัมผัส)

มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) หรือนามชั้น 3 คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น (เจตนา ผัสสะ มนสิการ จัดเป็น สังขารชั้น)

รูป ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป (อุปาทายรูป) 24

มหาภูตรูป 4 คือ ธาตุ 4 ได้แก่

ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะแข็งแข็ง

อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะเหลว

เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อน

วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะพัดไปมา

5. สฬายตนะ คือ แขนติดต่อ 6 แขน ดังนี้

1. จักขวยตนะ (อายตนะคือตา)
2. โสทายตนะ (อายตนะคือหู)
3. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
4. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
5. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
6. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

ที่ต่อ 6 อย่างนี้ เรียกว่า อายตนะภายใน เพื่อต่อกับอายตนะภายนอก 6 คือ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัส ใจต่อกับธรรมารมณ์

6. ผัสสะ คือ ความถูกต้องหรือกระทบ หมายถึง อากาโรที่จิตหรือวิญญาณถูกต้องหรือกระทบกับอารมณ์คือสิ่งเร้าแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ

ผัสสะมี 6 อย่าง คือ

1. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
2. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
3. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
5. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
6. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

ความสัมผัส 3 อย่างนี้ จะต้องมีธรรม 3 อย่างมาประจวบกัน เช่น จักขุสัมผัสจะต้องมีจักขุปสาท รูป และจักขุวิญญาณมาประจวบกัน ถ้าเป็นแต่เพียงจักขุปสาทกระทบกับรูปเฉย ๆ ยังไม่เกิดจักขุวิญญาณ ก็ยังไม่เป็นผัสสะ ผัสสะอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน

7. เวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือรู้สึกเฉย ๆ การเสวยอารมณ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากผัสสะ เมื่อองค์ทั้ง 3 มาประจวบกัน จึงเกิดผัสสะ ต่อจากผัสสะก็เกิดเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่ต่อจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เวทนาดังกล่าวนี้มี 6 ประการตามแดนที่เกิด คือ

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
2. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
3. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
5. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
6. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

ว่าโดยลักษณะเวทนามี 5 คือ

1. ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย (สุขเวทนา)
2. ความรู้สึกเป็นสุขทางใจ (โสมนัสเวทนา)
3. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย (ทุกขเวทนา)
4. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ (โทมนัสเวทนา)
5. ความรู้สึกเฉย ๆ คือ รู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เวทนามี 2 อย่าง คือ เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ

8. ตัณหา คือ ความทะยานอยาก เมื่อแบ่งตามแดนที่เกิดแล้ว มี 6 ประการ คือ

1. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรูป)
2. สัทตตัณหา (ความทะยานอยากได้ในเสียง)
3. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้ในกลิ่น)
4. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรส)
5. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้ในโผฏฐัพพะ)
6. รัสมตัณหา (ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์)

เมื่อว่าโดยอาการที่เกิด แบ่งเป็น 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

9. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง จนเกิดความหลงติด มี 4 ประการ คือ

1. กามอุปาทาน ความยึดมั่นในกาม
2. ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ เช่น ยึดมั่นในความเห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี
3. สิลัพพอุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต ในข้อวัตรปฏิบัติของตน
4. อัตตวาหุอุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา คือ ถือว่าฉัน 5 มีอัตตา เป็นตัวตน เพียง

แท้ เป็นต้น

10. ภพ แปลว่า ความมีความเป็น ในที่นี้หมายถึง ภาวะแห่งชีวิต คือ ความมีขันธหรือมีนามรูป เพราะชีวิตต้องตกอยู่ในภพทั้ง 3 อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือ

1. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร
2. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร
3. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

นอกจากนี้ในอภิธรรม ยังกล่าวถึงอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพและอุปัตติภพ (อภิ.วิ. (ไทย)

77/ 265/ 435)

กรรมภพ แปลว่า ภพคือกรรม ได้แก่ เจตนาและธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา มีอภิขมา (ความละโมภ) เป็นต้น อันได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร หรือจะกล่าวให้ง่ายก็คือ กรรมภพ นั้น ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม อันจะนำไปสู่กามภพ รูปภพ อรูปภพ

อุปบัติติภพ แปลว่า ภพคือภาวะที่เกิดขึ้น ปรากฏขึ้น ได้แก่ อุปาทานชั้น ๓ ซึ่งก็หมายถึง ภพทั้ง 3 นั้นเอง

11. ขาติ คือ ความเกิด ว่าโดยสมมติได้แก่ความเกิดของสัตว์ โดยปรมาตได้แก่ ความปรากฏแห่ง ชั้น ๕ หรือความเกิดขึ้นครั้งแรกของชั้น ๕ สรุปแล้วขาติในที่นี้มีความหมายได้ 2 นัย คือ หมายถึงการเกิดของ ชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต คือการเกิดปรากฏของอุปบัติติภพใหม่ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิบาก หลังจากกรรมภพ คือ การทำความดีความชั่วสิ้นสุดลง การเกิดแบบนี้ปรากฏขึ้นในทุก ขณะจิต ภาษาอภิธรรม เรียกว่า อุปปาหะ และหมายถึงการเกิดของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ ได้แก่ การเกิดปรากฏเป็น ตัวตนมีรูปร่างในภพภูมิต่าง ๆ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิด เป็นสัตว์เดรัจฉาน ทั้งนี้แล้วแต่ผลของกรรม มีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง การเกิดแบบนี้ ภาษาอภิธรรม เรียกว่า ปฏิสนธิ

12. ขราและมรณะ ขรา คือ ความแก่ ความเฒ่า ความคร่ำคร่าของสัตว์ มีอาการที่ปรากฏ เช่น ฟัน หลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น หย่อนยาน อายุและกำลังวังชาลดน้อยถอยลง (อภิ.วิ. (ไทย) 77/ 267/ 346) แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต และความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ใน แต่ละภพแต่ละชาติ

ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความตั้งอยู่ได้ชั่วขณะหนึ่งของอุปบัติติภพ ใหม่หลังจากการเกิดปรากฏ แล้วก่อนที่จะดับ กล่าวคือ ในแต่ละขณะจิต ชั้น ๕ เมื่อปรากฏแล้วก็จะคงอยู่ ได้ชั่วแวบหนึ่งแล้วก็จะดับลง ขณะที่คงอยู่ ภาษาอภิธรรมเรียกว่า ลูติ แต่ก็ใช้ว่าจะคงที่อยู่อย่างนั้น มีความ เสื่อมโทรมอันเป็นตัวแปรนำไปสู่ความแตกดับกำกับแทรกซ้อนอยู่ด้วย

ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความแก่ของรูปที่ปรากฏออกมาใน ลักษณะ อวัยวะหย่อนยาน หนังเหี่ยวยุ่น หูตาฝ้าฟาง ความแก่ของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ปรากฏ ออกมาในลักษณะ การรับรู้ต่าง ๆ ไม่ชัดเจน ความจำเสื่อม ความคิดไม่แจ่มชัด

มรณะ คือ ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งชั้น ๕ ความทอดทิ้งร่างกาย (อภิ.วิ. (ไทย) 77/ 267/ 436)

ความแตกทำลายของชั้น ๕ ซึ่งมี 2 อย่าง คือ ความแตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต และความ แตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความแตกดับในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความแตกดับของอุปบัติติภพใหม่หลังจากเกิดขึ้น และตั้ง อยู่แล้วชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งภาษาอภิธรรม เรียกว่า ภังคะ

ความแตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความตาย กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แตกสลาย ไม่สามารถประชุมกันเป็นชีวิตเดิมได้อีก ภาษาอภิธรรม เรียกว่า จุติ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 82)

3.8.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจสุมุปาบาท

ปฏิจสุมุปาบาทนั้นเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน ทุก ๆ องค์จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ผูกต่อกันเป็นลูกโซ่ กระทั่งเกิดเป็นวงเวียนแห่งสังสารวัฏ

3.8.4.1 ประเภทความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ของปฏิจสุมุปาบาทแบ่งเป็น 2 สาย คือ สายเกิด (ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์) เรียกว่า สมุทยวาร และสายดับ (ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด) เรียกว่า นิโรธวารมีพระบาลีพุทธภาษิตโดยย่อ ดังนี้

1. สายเกิด

อิมสมิ สติ อิทํ อุปฺปชฺชติ อิมสฺสุปาบาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ (สํ.นิ. (ไทย) 26/114/203)

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์โทมนัส ความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น พร้อมกองทุกข์ทั้งหมดจึงเกิดขึ้นประการฉะนี้

2. สายดับ

อิมสมิ อสติ อิทํ น โหติ อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

เพราะอวิชชาสํารอกดับไปโดยไม่เหลือ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ

เพราะตมหาดับ
 เพราะอุปาทานดับ
 เพราะภพดับ
 เพราะชาติดับ

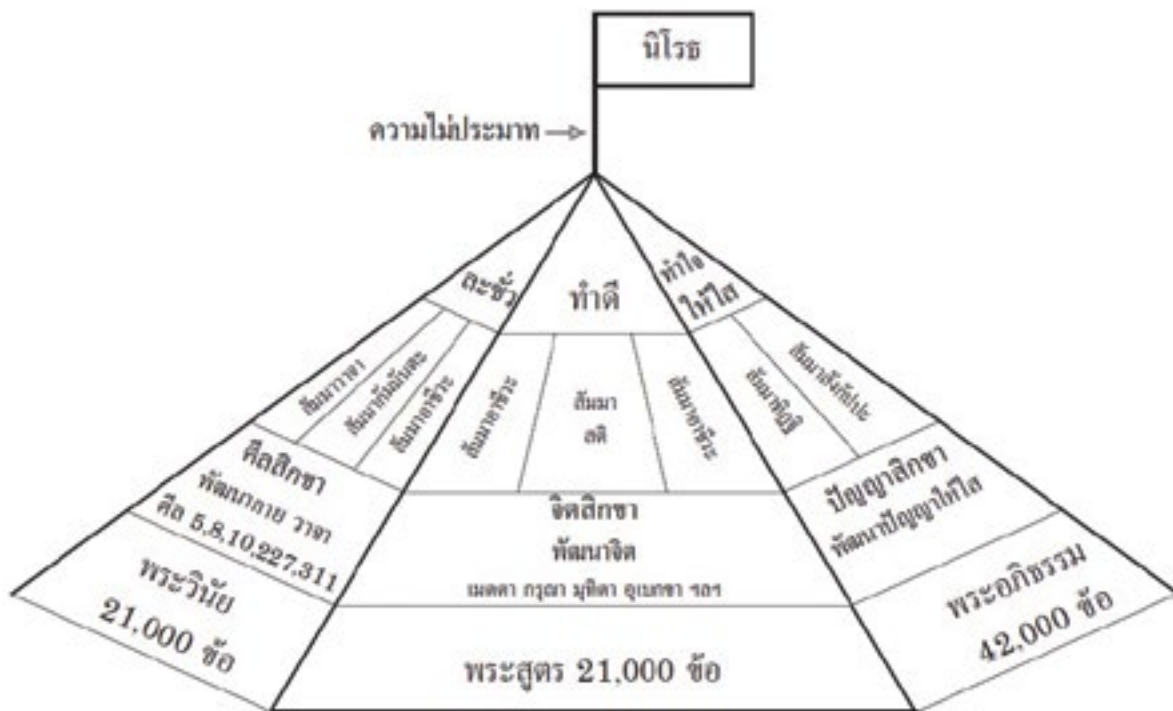
อุปาทานจึงดับ
 ภพจึงดับ
 ชาติจึงดับ
 ชรามรณะจึงดับ

ความโศก ความคร่ำครวญรำพัน ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ กองทุกข์ทั้งหมดก็ดับลงด้วยประการฉะนี้

3.9 ความสัมพันธ์โดยองค์รวมของพระธรรม

3.9.1 แผนผังพระธรรมในพระไตรปิฎก

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิโรดม รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ได้ให้ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกไว้อย่างชัดเจนดังภาพที่แสดงไว้นี้ จะเห็นว่าหลักธรรมทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติบรรลุ “นิโรธ” หรือ “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของมวลมนุษยและสรรพสัตว์ทั้งหลาย

หลักธรรมต่าง ๆ นั้นมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทุกหมวด ไม่มีความขัดแย้งกัน สามารถย่อและขยายได้ หากย่อจนถึงที่สุดก็จะเหลือเพียงข้อเดียวคือ “ความไม่ประมาท” หากขยายความแล้วก็จะได้มากถึง “84,000 ข้อ หรือ พระธรรมชั้นร์” แบ่งเป็นพระวินัย 21,000 ข้อ พระสุต 21,000 ข้อ และพระอภิธรรม 42,000 ข้อ

นอกจากนี้หลักธรรมทั้งหมดอาจจะแบ่งเป็น 3 ข้อก็ได้คือ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส ธรรม 3 ข้อนี้เรียกอีกชื่อว่า ไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา หากจะขยาย 3 ข้อนี้ให้เป็น 8 ข้อก็ได้เรียกว่า มรรคมืองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

โดย สัมมาทิฏฐิ และ สัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ใน ปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ จัดอยู่ใน ศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดอยู่ในจิตสิกขา

ส่วนกุศลกรรมบถ บุญกิริยาวัตถุ และบารมี 10 ทศนั้น ก็ประชุมรวมอยู่ในมรรคมืองค์ 8 นั้นเอง และยังมีธรรมอีกหมวดหนึ่งคือ อนุปปุพพิกา ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักจะแสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา อยู่เสมอ หลักธรรมหมวดนี้จัดอยู่ในมรรคมืองค์แปดเช่นกัน

ส่วนอกุศลธรรมที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็จัดอยู่ในมรรคมืองค์ 8 ได้เช่นกัน แต่อยู่ในฐานะที่มรรคมืองค์ 8 ต้องกำจัดให้หมดสิ้น

ลำดับต่อไปจะกล่าวถึงหลักธรรมบางหมวดที่ยังไม่ได้กล่าวไว้หรือยังไม่ได้ลงรายละเอียดในบทที่ผ่านมา และจะได้แสดงความสัมพันธ์กันของหลักธรรมต่าง ๆ ให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อนักศึกษาเรียนธรรมะหมวดใดแล้วก็จะสามารถเชื่อมโยงกับหมวดอื่นได้ จะทำให้ไม่สับสน จะมองเห็นภาพรวมว่าหลักธรรมต่าง ๆ สัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกัน

3.9.2 หลักธรรมแต่ละหมวด

หลักธรรมที่กล่าวในที่นี้มี 6 หมวด ได้แก่ ความไม่ประมาท, ละชั่วทำดีทำใจให้ผ่องใส, ไตรสิกขา, อนุปปุพพิกา และภาพรวมพระไตรปิฎก หลักธรรมเหล่านี้เป็นธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาซึ่งนักศึกษาจะได้พบเห็นบ่อย ๆ ในหนังสือธรรมะต่าง ๆ

1) ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่เลินเล่อ ไม่พั้ง ไม่เปลอ มีสติเสมอ ส่วนความประมาทคือ การขาดสติ ความพั้งเปลอ ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมใหญ่ซึ่งรวมกุศลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกไว้ในข้อนี้เพียงข้อเดียว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปทสุตว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย... ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอุรียมรรค

มีองค์ 8 จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8 (ส.ม.ไทย) 30/ 253/ 132)

ทางธรรมปฏิบัตินั้นบุคคลจะเป็นผู้ “ไม่ประมาท” ได้อย่างสมบูรณ์ ผู้นั้นจะต้องมีสติกำกับตนเอง อยู่ตลอดเวลา การที่บุคคลนั้น ๆ จะมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา เขาจะต้องฝึกสมาธิมาอย่างดีแล้ว จมใจของเขาจรดหยุดนิ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 และเข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวตามลำดับจนเป็น พระอรหันต์ในที่สุด

2) ละชั่วทำดีทำใจให้ผ่องใส

หลักกุศลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกนอกจากจะรวมลงในความไม่ประมาทเพียงข้อเดียวแล้ว ยังสามารถขยายออกเป็น 3 ข้อได้ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปทานสูตรเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

- (1) การไม่ทำบาปทั้งสี่ (ละชั่ว)
- (2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม (ทำดี)
- (3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ทำใจให้ผ่องใส)

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย) 13/ 54/ 55)

(1) การไม่ทำบาปทั้งสี่ มาจากภาษาบาลีว่า สพพปาปสส อกรรม หมายถึง ไม่ทำชั่วด้วย กาย และด้วยวาจา สพพปาปสส อกรรมนี้ครอบคลุมพระวินัยปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “ศีลสิกขา”

(2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม มาจากภาษาบาลีว่า กุสลสสุปสมปทา หมายถึง ทำความดีให้มี ขึ้นด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ กุสลสสุปสมปทา นี้ครอบคลุมพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าใน ไตรสิกขาก็จะตรงกับ “จิตสิกขา”

(3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส มาจากภาษาบาลีว่า สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง ทำจิตใจของ ตนให้ผ่องใส สจิตตปริโยทปนํ นี้ครอบคลุมพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “ปัญญาสิกขา”

3) ไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 ประการ ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในภาวสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย... ไตรสิกขาเป็นโณน ไตรสิกขา คือ

อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

เมื่อใด... เธอเป็นผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้วในไตรสิกขานี้ เมื่อนั้นภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ตัดตัณหาขาด แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบฯ (อง.ฉก. (ไทย) 36/ 376/ 831)

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร) ได้อธิบายขยายความเรื่องไตรสิกขาไว้ว่ามี 2 ระดับ คือ ระดับปกติหรือระดับต้น และระดับสูงหรือเกินระดับปกติขึ้นไป

ไตรสิกขาระดับต้นนั้น จะเรียกว่า ศีล จิต (สมาธิ) และปัญญา หรือเรียกว่า ศีลสิกขา จิตสิกขา (สมาธิ สิกขา) และปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับต้นนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “รู้” หมายถึง รู้ว่าไตรสิกขามีอะไรบ้าง เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้น เมื่อปฏิบัติแล้วก็จะเห็นเหตุให้เข้าถึงไตรสิกขาระดับสูงต่อไป

ไตรสิกขาระดับสูงจะเรียกว่า อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา หรือเรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับสูงนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “เห็น” หมายถึง ได้ปฏิบัติสมาธิจนสามารถ “เห็น” ได้ด้วยตาภายในว่าไตรสิกขาในตัวเรามีอะไรบ้าง กล่าวคือ ได้เห็นดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญาที่อยู่ในตัวที่ละเอียดเป็นชั้น ๆ เข้าไปนั่นเอง

คำว่า “อธิ” ในคำว่า อธิศีล เป็นต้น แปลว่า ยิ่ง เกิน หรือล่วง หมายถึง ไตรสิกขาที่ยิ่งกว่าหรือเกินกว่าหรือล่วงพ้นจากไตรสิกขาในระดับต้น

4) อนุปฺพพิภกา

อนุปฺพพิภกา แปลว่า เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอหยาตย์ของผู้ฟังธรรมให้หมดจดเป็นชั้น ๆ จากง่ายไปหายากเพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมจะรับฟังอริยสัจ 4 อันเป็นธรรมขั้นสูงต่อไป

อนุปฺพพิภกา ประกอบด้วย

- (1) ทานกถา คือ การให้ทาน
- (2) สีลกถา คือ การรักษาศีล
- (3) สัคคกถา คือ ทิพยสมบัติบนสวรรค์อันเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีล
- (4) โทษความต่ำทรามความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย
- (5) อานิสงสีในความออกจากกาม

จริง ๆ แล้วอนุปฺพพิภกานี้ก็คือนุญกิรยวัตถุ 3 ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา นั่นเอง เพียงแต่ขยายความบางประเด็นเพิ่มขึ้นเท่านั้น กล่าวคือ เพิ่มสัคคกถา คือ เรื่องทิพยสมบัติบนสวรรค์อันเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีล

ส่วนข้อ (4) โทษความต่ำทรามความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และข้อ (5) อานิสงสีในความออกจากกาม เป็นการชี้ให้เห็นโทษของทิพยสมบัติต่าง ๆ อันเป็นเรื่องของกามสุขที่จะทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดเรื่อยไปไม่อาจหลุดพ้นได้

เมื่อผู้ฟังเห็นโทษของกามแล้วก็จะได้ตั้งใจฟังอริยสัจ 4 ต่อไป ซึ่งจุดประสงค์สูงสุดของการตรัสอริยสัจ 4 คือ เพื่อต้องการให้ผู้ฟังเจริญอริยมรรคมีองค์แปดด้วยการทำสมาธิภาวนานั่นเอง เมื่อปฏิบัติถูกส่วนก็จะเข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว และจะกำจัดกิเลสไปตามลำดับ จนหมดในที่สุด ดังนั้น อนุปฺพพิภกา ก็คือ นุญกิรยวัตถุนั่นเอง

5) ภาพรวมพระไตรปิฎก

พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อขยายความแล้วจะได้มากถึง 84,000 ข้อ หรือ 84,000 พระธรรมขันธ์ โดยจัดอยู่ในพระวินัยปิฎก 21,000 ข้อ จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก 21,000 ข้อ และจัดอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก 42,000 ข้อ

พระไตรปิฎกหากนำมาเชื่อมโยงกับไตรสิกขาและโอวาทปาฏิโมกข์จะได้ดังนี้คือ

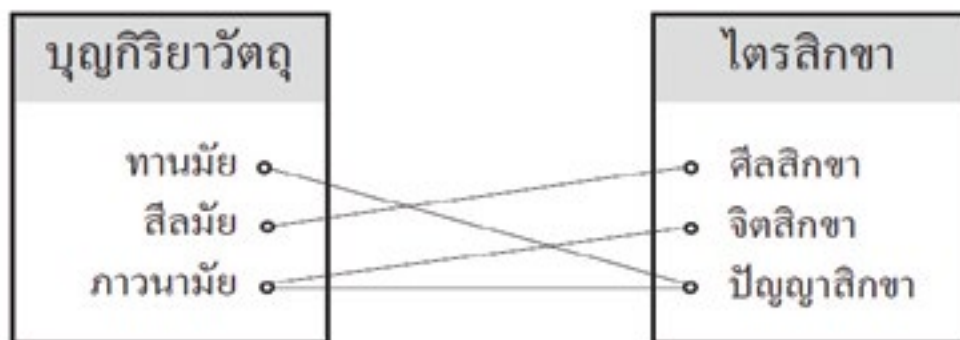
พระวินัยปิฎก	คือ	ศีลสิกขา หรือการไม่ทำบาปทั้งสิ้น
สุตตันตปิฎก	คือ	จิตสิกขา หรือการยังกุศลให้ถึงพร้อม
พระอภิธรรมปิฎก	คือ	ปัญญาสิกขา หรือการทำจิตของตนให้ผ่องใส

3.9.3 ความสัมพันธ์ของหลักธรรมแต่ละหมวด

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึง 4 ประเด็นคือ ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับไตรสิกขา, ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับบารมี 10 ทศ, ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับบารมี 10 ทศ และความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับอกุศลธรรม

1) ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับไตรสิกขา

บุญกิริยาวัตถุ ประกอบด้วย ทาน ศีล ภาวนา ส่วนไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา บุญกิริยาวัตถุสามารถจัดเข้าในไตรสิกขาได้ดังนี้

เหตุที่จัดทานอยู่ในปัญญานั้น เพราะว่าในสัมมาทิฐิระดับโลกียะข้อที่หนึ่งคือ มีความเห็นชอบว่าการให้ทานมีผล เมื่อมีความเห็นชอบอย่างนี้จึงเป็นเหตุให้บุคคลแต่ละคนให้ทานได้ ซึ่งสัมมาทิฐินี้จัดอยู่ในหมวดปัญญาของไตรสิกขานั้นเอง

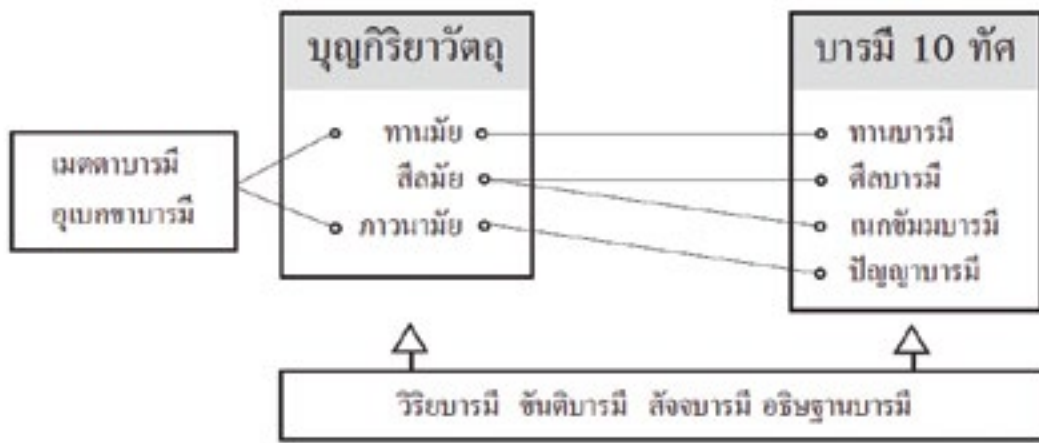
ส่วนศีลมนั้นสงเคราะห์เข้ากับศีลสิกขาได้โดยตรง สำหรับภาวนามัยสงเคราะห์เข้าไปในจิตสิกขา เพราะจิตสิกขาก็คือการเจริญสมาธิภาวนานั้นเอง ส่วนปัญญานั้นก็เป็นผลที่เกิดจากการเจริญสมาธิภาวนา จะเห็นว่า เมื่อได้ปฏิบัติทาน ศีล ภาวนา ก็เท่ากับว่าได้ปฏิบัติไตรสิกขา หรือมรรคมืองค์แปดไปในตัว

บุญกิริยาวัตถุ และไตรสิกขานี้เมื่อบุคคลได้บำเพ็ญแล้วจะเรียกว่าได้สร้าง “กุศลกรรม” ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

2) ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับบารมี 10 ทศ

บารมีก็คือบุญ แต่เป็นบุญที่เข้มข้นมาก กล่าวคือ บุญที่เราทำในแต่ละวันจะค่อย ๆ รวมตัวกันมากขึ้นเรื่อย ๆ และจะกลั่นตัวเป็นบารมี หรืออีกนัยหนึ่ง บารมีคือการสร้างบุญโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน จึงทำให้ได้บุญที่ได้มีความเข้มข้นกว่าบุญทั่ว ๆ ไป บุญชนิดนี้จึงเรียกว่าบารมี

การสร้างบุญกิริยาวัตถุ คือทาน ศีล ภาวนา โดยเอาชีวิตเป็นเดิมพันนั้น เท่ากับว่าได้สร้างบารมีครบทั้ง 10 ทศไปในตัวดังภาพแสดงความสัมพันธ์ต่อไปนี้

จากภาพข้างต้นจะเห็นว่า ทานมัย ศีลมัย และทานบารมี ศีลบารมี สงเคราะห์เข้ากันได้โดยตรง เพราะมีชื่อเหมือนกัน

ส่วนเนกขัมมบารมีก็จัดอยู่ในศีลมัย เพราะเนกขัมมบารมีคือ การออกจากกาม ได้แก่ การประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการออกบวช เป็นต้น เมื่อออกบวชแล้วหากเป็นสามเณรก็ถือศีล 10 หากเป็นพระภิกษุก็ถือศีล 227 ข้อ ส่วนผู้ที่ไม่ออกบวชก็ประพฤติพรหมจรรย์ได้โดยรักษาศีล 8

จะเห็นว่า ความเป็นเนกขัมมะอยู่กับการประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการรักษาศีล 8 ศีล 10 และศีล 227 ซึ่งต่างจากศีล 5 ของผู้ที่ยังข้องอยู่ในกาม

สำหรับปัญญาบารมีจัดอยู่ในภาวนามัย เพราะการเจริญภาวนาถือเป็นการสร้างปัญญาบารมีที่ดีที่สุด เป็นปัญญาที่สามารถกำจัดอวิชชาคือความไม่รู้ได้ ส่วนปัญญาอื่นนอกนี้ไม่อาจจะกำจัดอวิชชาที่เป็นต้นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดได้ เป็นเพียงความรู้เบื้องต้นสำหรับสนับสนุนการสร้างบารมีและเป็นแนวทางแห่งการเจริญภาวนาเท่านั้น

ส่วนวิริยบารมี ขันติบารมี สังขบารมี และอริชฐานบารมี เป็นบารมีที่สนับสนุนการสร้างทาน ศีล และภาวนา หากมีวิริยะคือความเพียร ขันติคือความอดทน สังขจะคือความเอาใจจริงเอาใจ และอริชฐานคือ การตอกย้ำปักใจมั่นต่อเป้าหมายแล้ว จะทำให้การสร้างทาน ศีล ภาวนาสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ แต่ถ้าไม่มีบารมีทั้ง 4 ประการคอยสนับสนุนแล้ว ไม่มีทางที่จะสร้างบุญกิริยาวัตถุประการต่าง ๆ ได้สำเร็จ

สำหรับ เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี จัดอยู่ในทานมัย และภาวนามัยได้ กล่าวคือ บุคคลเมื่อให้ทานได้ชื่อว่ามีจิตเมตตาต่อผู้รับด้วยเพื่อหวังบุญกุศลด้วย และต้องยอมรับว่าตามปกติมนุษย์คนหนึ่งไม่อาจจะให้ทานแก่ใครต่อใครได้ทั้งโลก ดังนั้น ใครก็ตามที่เราไม่ได้ให้ทานเพราะกำลังทรัพย์ไม่พอหรือเพราะเหตุอื่นใด เราก็ต้องวางอุเบกขาต่อคนเหล่านั้น

ส่วนที่จัดเมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีอยู่ในภาวนามัยนั้น เพราะว่าในขั้นตอนของการเจริญสมาธิภาวนาจะมีการแผ่เมตตาอยู่ด้วย ปกติแล้วจะแผ่เมตตาในช่วงท้ายของการทำสมาธิ อีกทั้งผู้ที่เจริญสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีจิตที่หนักแน่นมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใดที่มากกระทบ วางเฉยต่อนินทาและสรรเสริญได้ จึงได้ชื่อว่าเป็นการสร้างอุเบกขาบารมีไปด้วย

เพราะฉะนั้นการสร้างทาน คือ ภาวนาเป็นประจำทุกวันอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ก็เท่ากับว่าได้สร้างบารมีทั้ง 10 ทศไปในตัว และบารมี 10 ทศเหล่านี้เมื่อมีมากเข้าก็จะกลั่นตัวไปเป็นอุปบารมี 10 ทศ และปรมัตถบารมี 10 ทศตามลำดับ รวมทั้งหมดเป็น 30 ทศ

3) ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับบารมี 10 ทศ

จากที่กล่าวแล้วว่ามรรคมืองค์ 8 แบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับโลกียะหรือโลกิยมรรค และระดับโลกุตระหรือโลกุตมรรค ระดับโลกียะคือมรรคที่เป็นส่วนแห่งบุญ ส่วนระดับโลกุตระ เป็นองค์มรรคที่เกิดจากการเจริญสมาธิภาวนาจนเข้าถึงธรรมในระดับโลกุตระ นั่นคือ ตั้งแต่พระธรรมกายโสดาบันเป็นต้นไป

เมื่อโลกิยมรรคเป็นมรรคที่เป็นส่วนแห่งบุญ กล่าวคือ เมื่อปฏิบัติมรรคเหล่านี้แล้วก็จะได้บุญเหมือนกับการปฏิบัติบุญกิริยาวัตถุ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา และบุญที่ได้จากการปฏิบัติโลกิยมรรคนี้เมื่อรวมตัวมากเข้าก็จะกลั่นเป็นบารมี หรือเมื่อปฏิบัติโลกิยมรรคโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ก็จะได้บุญที่เข้มข้นมาก และเรียกบุญนี้ว่าบารมีเหมือนกัน

ดังนั้นบารมี 10 จึงสงเคราะห์เข้าในโลกิยมรรคได้

และบารมี 10 หรือ โลกิยมรรคนี้เมื่อได้ปฏิบัติมากเข้าก็จะเกิดบุญบารมีเพิ่มมากขึ้นไปตามลำดับเมื่อเต็มเปี่ยมแล้วในเวลาเจริญสมาธิภาวนาก็จะเข้าถึงโลกุตมรรคได้ จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคลระดับต่าง ๆ ได้ และจะหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

ดังนั้นบารมี 10 หรือ โลกิยมรรคนั้น จึงเป็นฐานให้โลกุตมรรคนั่นเอง หากบารมีไม่เต็มเปี่ยมแล้วก็ไม่อาจจะบรรลุโลกุตมรรคขั้นสูงสุดได้ ด้วยเหตุนี้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจึงต้องใช้เวลาสร้างบารมีอย่างน้อยก็ 20 อสงไขยแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

4) ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับกุศลธรรม

นักศึกษาบางท่านอาจจะยังสงสัยว่า แล้วอกุศลธรรมต่าง ๆ ได้แก่ กิเลส 3 ตระกูล คือ โลภะ โทสะ โมหะหรืออวิชชา รวมทั้งอกุศลกรรมคือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต อยู่ตรงส่วนไหนของพระไตรปิฎก ความจริงอกุศลธรรมเหล่านี้ก็จัดอยู่ในมรรคมืองค์ 8 ได้ แต่อยู่ในส่วนที่มรรคจะต้องละให้หมดเมื่อละได้หมดแล้วก็จะบริสุทธิ์หลุดพ้นเข้าสู่พระนิพพานได้